JADWIGA WANIAKOWA*

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO POLSKIEJ AKADEMII NAUK, KRAKÓW

Sacrum i *obscenum* w polskich gwarowych nazwach roślin w kontekście historycznym

Słowa kluczowe: gwarowe nazwy roślin, *sacrum*, *obscenum*, motywacja semantyczna, metaforyczne nazwy roślin.

https://doi.org/10.31286/JP.001060

Rośliny stanowią ważną część otoczenia człowieka. Ludzie bardzo szybko się nauczyli, że mogą im one pomagać lub szkodzić w życiu. Dlatego też uważnie je obserwowali, starając się poznać ich cechy i osądzić, czy są one przydatne, to jest jadalne i lecznicze, czy też szkodliwe, zatem należy się ich wystrzegać. Zwłaszcza w dawnych czasach wiedza o roślinach była kluczowa, kiedy ludzie w większym stopniu byli zależni od otaczającej przyrody. Nazwy nadawane roślinom przez człowieka zawsze odzwierciedlały jego stosunek do nich. Można to zauważyć nie tylko w dawnych nazwach roślin, ale także w nazwach naukowych i gwarowych. Te ostatnie zresztą stanowią rezultat historycznokulturowych oddziaływań. Ich pochodzenie bowiem jest w wysokim stopniu zróżnicowane.

Część z nich to nazwy autentycznie gwarowe, to jest powstałe w środowisku wiejskim, będące wynikiem inwencji użytkowników gwar. Część to stosunkowo nowe zapożyczenia leksykalne i nowe kalki, a część to przejęte nazwy ogólnopolskie. Przy tym sporą grupę nazw tworzą nazwy odziedziczone. Zaliczają się do nich historyczne nazwy rodzime, stare zapożyczenia leksykalne i stare kalki (por. Waniakowa 2012: 140, 187).

Można powiedzieć, że nazwy roślin „wynikają" z ich szeroko pojętych cech. Innymi słowy, to cechy gatunkowe są motywacją semantyczną ich nazw. Odnosi się to również do nazw metaforycznych, które są bardzo często spotykane. Każda roślina ma wiele cech – każda z nich może być podstawą semantyczną nazwy, stąd każdy gatunek ma wiele nazw, zarówno w gwarach, jak i w historii. Przy tym nazwa rośliny może odnosić się do więcej niż jednej cechy (dotyczy to zwłaszcza nazw dwuczłonowych). Wiele roślin ma te same lub zbliżone cechy, zatem istnieją nazwy, które odnoszą się do wielu rodzajów i gatunków roślin. Nazwa rośliny powstaje wówczas, gdy komuś, kto ją nadaje, jakaś cecha danego gatunku wydaje się w danym czasie i w danej sytuacji najważniejsza i najbardziej charakterystyczna. Na temat cech gatunkowych roślin jako motywacji semantycznej ich nazw powstało wiele opracowań (por. np.: Hladká 2000; Marzell 2000; Wierzbicka 2009; Waniakowa 2012). Przyjmuje się, że owa nazwa obejmuje

* jadwiga.waniakowa@ijp.pan.pl; ORCID: 0000-0002-1651-1572

następujące główne podstawy motywacyjne: wygląd (w tym np. wygląd kwiatów, to jest ich kolor i kształt, wygląd liści, ich wielkość, wygląd korzeni), miejsce występowania, cechy roślin (w tym np. zapach, smak, właściwości lecznicze, cechy wegetatywne, takie jak pora kwitnienia i pora zbioru, właściwości trujące, przypisywane właściwości magiczne), użycie i przeznaczenie (np. jako pokarm lub pasza) oraz inne motywacje (np. pochodzenie gatunku, często domniemane, czy upamiętnienie[1]) (szerzej: Dębowiak, Waniakowa 2019: 173–200).

Nazwy roślin w większości są niedosłowne. Dotyczy to zwłaszcza nazw historycznych i gwarowych, i to niezależnie od języka. Niedosłowność ta ma długą tradycję. Wywodzi się od dawnych łacińskich i greckich nazw botanicznych. Wiąże się ściśle z metaforycznością nazw roślin. Metaforyczne mogą być nazwy roślin motywowane każdą ich cechą (więcej: Waniakowa 2016: 413–425). Jak wiadomo, metafora to główny składnik codziennego posługiwania się językiem, który wpływa na sposób naszej percepcji, na sposób myślenia i działania, ponieważ widzimy rzeczy i zjawiska nie takie, jakimi są obiektywnie, ale jak uczy nas nasze własne doświadczenie (Lakoff, Johnson 1988: 26). Gwarowe nazwy roślin, zarówno ze sfery *sacrum*, jak i *obscenum*, są metaforyczne. Tak samo pod tym względem przedstawiają się historyczne nazwy roślin.

Wspomniane wcześniej poligenetyczne pochodzenie gwarowych nazw roślin sprawia, że kulturowe uwarunkowania występujących w nich metafor są niezwykle szerokie i zróżnicowane. Obejmują bowiem doświadczenia człowieka z dawnych czasów wraz z całym wachlarzem skojarzeń różnej proweniencji, a także nowsze jego doświadczenia z najbliższego otoczenia w realiach wiejskich. Gwarowe nazwy roślin są więc efektem splotu szeroko pojmowanych uwarunkowań historycznokulturowych i wiejskokulturowych.

Celem niniejszego tekstu jest wykazanie w ujęciu historycznym, że obecność elementów *sacrum* i *obscenum* w polskich gwarowych nazwach roślin świadczy o wyraźnej dwubiegunowości skojarzeń kulturowych w mechanizmach nominacyjnych roślin.

Sacrum to jak wiadomo 'sfera tego, co uznawane za święte i związane z jakimiś wierzeniami' (por. np. WSJP PAN s. v.), innymi słowy, sfera świętości i duchowości. Tworzy ona opozycję do *profanum*, to jest 'sfery tego, co […] w życiu ludzkim codzienne i zwykłe' (WSJP PAN s. v.), czyli do sfery świeckiej, wszystkiego, co dotyczy codzienności, co jest zwyczajne i materialne. Tym samym do *profanum* należą też *obscena*, które definiuje się jako 'działania, słowa, utwory artystyczne o charakterze nieprzyzwoitym' (WSJP PAN s. v.). W związku z tym *obscenum* jest usytuowane pojęciowo na przeciwległym krańcu do *sacrum*. Jako że wśród gwarowych nazw roślin jest wiele tych zarówno ze sfery *sacrum*, jak i obscenicznych, warto przyjrzeć się mechanizmom nominacyjnym jednych i drugich.

Polskie gwarowe nazwy roślin ze sfer *sacrum* i *profanum* zostały zebrane dzięki wykorzystaniu słowników gwarowych, opracowań gwarowych nazw roślin, opracowań zielarskich i botanicznych. Ogółem udało się zgromadzić 177 nazw gwarowych z obu sfer. Analogiczne

1 Z upamiętnieniem mamy do czynienia głównie w nazwach naukowych i tych, które się od nich wywodzą. W języku polskim są to np. takie nazwy, jak: *daglezja*, *Pseudotsuga Carrière* czy *dalia*, Dahlia Cav. Szerzej na ten temat: Waniakowa 2017: 404–410.

nazwy historyczne zebrałam, ekscerpując dawne zielniki, słowniki dawnego języka polskiego oraz opracowania historycznych nazw roślin. W ten sposób powstał zbiór 62 nazw. Uzyskany w ten sposób gwarowy i historyczny materiał leksykalny został następnie skonfrontowany z opracowaniami nazw roślin w językach słowiańskich i w miarę możliwości niektórych pozasłowiańskich (por. *Bibliografia*).

Jako pierwsze przedstawiam nazwy ze sfery *sacrum*. W związku z tym, że nazwy gwarowe roślin w pewnej części kontynuują nazwy historyczne (por. wyżej), najpierw zaprezentowane zostały nazwy historyczne. Ogółem zgromadziłam 50 historycznych nazw roślin ze sfery *sacrum*. Ich przykłady są ułożone alfabetycznie według członu określanego nazw dwuczłonowych.

boży dar 'szczawik zajęczy, Oxalis acetosella L.': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *dar*);

Ducha św. korzeń 'dzięgiel leśny, Angelica silvestris L.': Mączyński 1564 (por. SPXVI s. v. *korzeń*);

św. Jana korzeń 'dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.': 1500 (Sstp s. v. *korzeń*);

św. Ducha korzenie 'miłek wiosenny, Adonis vernalis L.': 1460 (Sstp s. v. *korzeń*);

św. Maryjej Magdaliny korzenie 'lawenda szerokolistna, Lavandula latifolia Medik., syn.: Lavandula spica Cav.': XV w. (Sstp s. v. *korzeń*);

św. Jakuba kwiat 'starzec Jakubek, Senecio Iacobaea L., syn.: Iacobaea vulgaris Gaertn.': Siennik 1568 (por. SPXVI s. v. *kwiat*);

Maryje kwiat 'lnica pospolita, Linaria vulgaris Mill.': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *kwiat*);

świętojański kwiat 'złocień właściwy, syn.: jastrun właściwy, Leucanthemum vulgare *Lam., syn.:* Chrysanthemum leucanthemum L.': Siennik 1564 (por. SPXVI s. v. *kwiat*);

św. Maryjej Magdaleny kwiecie 'kozłek celtycki, Valeriana celtica L.': Mączyński 1564 (por. SPXVI s. v. *kwiecie*);

św. Piotra łysina, *Piotrowa łysina* 'prawdopodobnie czarcikęs łąkowy, Succisa pratensis Moench': Siennik 1564, Siennik 1568 (por. SPXVI s. v. *łysina*);

Maryje słezki 'skalnica ziarenkowata, Saxifraga granulata L.': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *łezka*);

św. Marzej slza [sic!] 'skalnica ziarenkowata, Saxifraga granulata L.': 1478 (Sstp s. v. *łza*);

Panny Maryjej łzy 'skalnica ziarenkowata, Saxifraga granulata L.': Mączyński 1564 (por. SPXVI s. v. *łza*);

boża trawa 'kozieradka pospolita, Trigonella foenum graecum L.': 1465 (Sstp s. v. *trawa*);

Matki Bożej ziele 'zanokcica skalna, Asplenium trichomanes L.': 1484 (Sstp s. v. *ziele*);

św. Ducha ziele 'miłek wiosenny, Adonis vernalis L.': 1500 (Sstp s. v. *ziele*);

św. Jana ziele 1) 'porzeczka czerwona, Ribes rumbum L.': 1484 (Sstp s. v. *ziele*); 2) 'dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.': od 1460 (Symb. I 237; Sstp s. v. *ziele*);

Pietra ziele 'czarcikęs łąkowy, Succisa pratensis Moench': od 1472 (Stanko) (por. Sstp s. v. *ziele*);

św. Piotra ziele 1) 'czarcikęs łąkowy, Succisa pratensis Moench': od 1472 (Stanko) (por. Sstp s. v. *ziele*); 2) 'driakiew gołębia, Scabiosa columbaria L.': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *ziele*).

Nazwy te – w odniesieniu do wymienionych gatunków roślin – w większości zanikły. Niezwykle rzadko spotykane są w gwarach. Tylko niektóre z nich są kontynuowane w podobnych lub nawet identycznych formach, ale zwykle dotyczą innego gatunku, jak np. *ziele świętego Ducha* 'dzięgiel litwor, Angelica archangelica L.': Bobrowicz; Dixon 2011; Szcześniak 2022 (zamiast dawnego *Ducha św. korzeń* 'dzięgiel leśny, Angelica silvestris L.'). Inny przykład stanowi nazwa *św. Jana ziele* 'dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum L.', która jest kontynuowana w gwarach. Jest ona bogato poświadczona w historii języka polskiego: pojawia się już w średniowiecznych glosach, co potwierdza Józef Rostafiński (Symb. I 237), por. Sstp s. v. *ziele* (por. wyżej). Występuje potem u Stefana Falimirza (1534), Marcina z Urzędowa (1595) (por. SPXVI), Szymona Syreniusa (1613), Grzegorza Knapiusza (Knapiusz TPLG 1621–1632) i Pawła Guldeniusa (1641) (por. Spólnik 1990: 17). Jest rejestrowana także w wielu gwarach: kiel[2], boch, krak, Kuj, Podl, co potwierdzają liczne źródła gwarowe, zielarskie i botaniczne (kart. SGP PAN; SZ; FF 15; SSSL; PZZ; USK; ZDK; Paluch ZZ; Kuźnicka, Dziak 1977; Paluch 1984; Mikołajczyk, Wierzbicki 1987; Bielak 2009; Wierzbicka 2009; SSSL Zioła; Bobrowicz; Szcześniak 2022; Senderski 2017). Jej odpowiedniki bliskie formalnie i semantycznie są udokumentowane w wielu językach i gwarach, por. np.:

stczes. *Sv. Jana bylina*, *Svatého Jana kořenie* (Machek 1954; Rystonová 2007), słow. gw. *bylina Svateho Jana*, *zelina svatého Jána* (Buffa 1972), ukr. gw. *św. Jana zile* (Makowiecki 1936), brus. gw. *зелле св. Івана* (Kiselevskij 1967; Pastusiak 2007; Annenkov 1878), stchorw. *sv. Ivana trava* (Vajs 2003), serb. gw. *трава светог Ивана* (Simonović BR), chorw. gw. *trava Svetoga Ivana*, *rožica Sv. Ivana*, *Svetoga Ivana cviće* (Šugar HBI), por. też ukr. gw. *ivanok*, *ivańuk* (Makowiecki 1936) i brus. *святаянник* (Kiselevskij 1967).

Wszystkie te nazwy są motywowane porą kwitnienia rośliny (w drugiej połowie czerwca).

Jeśli chodzi o nazwy gwarowe ze sfery *sacrum*, to udało się zebrać 144 takie nazwy, a zatem dość sporo. Ich przykłady są następujące:

boży bicz 'rzepik pospolity, Agrimonia eupatoria L.': n-tar [Orawa], n-tar; Waniakowa, Czesak 2004; por. czes. *bič boží* (Rystonová 2007), słow. *boží bič* (Machek 1954; Buffa 1972); roślina ma słabo rozgałęzione i miernie ulistnione łodygi sięgające metra wysokości, które mogą się kojarzyć z biczami;

2 Skróty lokalizacji geograficznych za SGP PAN.

bożyliczko, *boże lice*, *boże liczko* ‘podbiał pospolity, Tussilago farfara L.’: gtń, chłm, zam, ok. Parczewa, n-tar, Kuj, ok. Pleszewa, Wp; SGP PAN; SSSL Zioła; Pelcowa SGL V 84; Kulak 2022; PZZ; Pelcowa NR; PZL; Köhler 1993; ZDK; Wierzbicka 2009; SGPKarł I 110; Bobrowicz; Senderski 2017; Szcześniak 2022; Mikołajczyk, Wierzbicki 1987; Kuźnicka, Dziak 1977; Paluch 1984; por. czes. gw. *líčko*, *mateří líčko*, *líčko Panny Marie*, *Panenky Marie líčko* (Kosík 1941; Rystonová 2007), por. słow. *matkino líčko* (Buffa 1972); liście podbiału od spodu są gładkie i delikatne, więc kojarzą się z „bożym liczkiem”;

ścięcie św. Jana ‘przetacznik ożankowy, Veronica chamaedrys L.’: n-tar; SGRT; kwiaty przetacznika ożankowego są niebieskie, a kolor ten jest oznaką niewinności. Nazwa z Podhala, gdzie jest opóźniona wegetacja roślin ze względu na różnice temperatury wywołane bliskością gór. Tam przetacznik kwitnie jeszcze na przełomie sierpnia i września, a 29 sierpnia w tradycji chrześcijańskiej obchodzony jest dzień ścięcia św. Jana Chrzciciela;

babka świętojańska ‘babka zwyczajna, Plantago maior L.’: wad; SGP PAN; SSSL; USK; Paluch ZZ; Paluch 1984; Fischer Rośliny; Bobrowicz; Szcześniak 2022; Bielak 2009; nazwa jest związana z porą zbioru rośliny: jest zbierana w wigilię św. Jana Chrzciciela. Nazwa najprawdopodobniej autentycznie gwarowa (nie pojawia się w słownikach języka polskiego): „W wigilię św. Jana Chrzciciela zbierają babkę i ubierają nią wcześnie rano dom; stąd zwie się także babką świętojańską. Gdy uschnie na ścianie, gospodynie przechowują takową za strzechą lub krokwią z innemi ziółmi, jak ślazem, miętą i centurią, i używają później na rany i wrzody, rozmoczywszy wprzódy we wodzie”, za: Fischer Rośliny 336;

anielskie trąby, anielskie trąbki ‘bieluń dziędzierzawa, Datura stramonium L.’: n-tar, kroś; Kurek 2004; Kulak 2022; por. czes. *andělská trumpeta* (Rystonová 2007); roślina ma okazałe białe lejkowate kwiaty, przypominające kształtem trąbki;

batogi św. Jana (też w sg.) ‘cykoria podróżnik, Cichorium intybus L.’: n-tar, Kuj, ok. Lwowa [Ukr]; SGP PAN; Gustawicz 1882; Majewski SN; Fischer Rośliny; Wierzbicka 2009; SSSL Zioła; Bobrowicz; Szcześniak 2022; roślina ma twarde, trudne do przerwania, rozgałęzione i szorstkie łodygi; gdy macha się nimi, świszczą jak baty i mogą się doskonale nadawać na bicze i batogi, co stanowi semantyczną podstawę metaforycznej nazwy; por. ukr. gw. *batižky św. Ivana* (Makowiecki 1936), por. ukr. *батіжки св. Івана* (Pastusiak 2007). Nazwa dodatkowo odwołuje się do pory zakwitania cykorii podróżnika (24 czerwca). Wytwarzają się przy tym dodatkowe konotacje z zakresu tradycji chrześcijańskiej: jak wiadomo, św. Jan Chrzciciel był pustelnikiem odzianym w skórę wielbłądzią, żywił się szarańczą i miodem leśnym (Mk 1, 6), z pewnością się umartwiał i biczował, wzywając do nawrócenia (Łk 3, 7–15) (por. Waniakowa 2012: 99);

Piotrowe batogi ‘cykoria podróżnik, Cichorium intybus L.’: SSSL; USK; Paluch ZZ; Paluch 1984; SSSL Zioła; Bobrowicz; nazwa ma podobną motywację, również odwołuje się do tradycji chrześcijańskiej i pierwszego apostoła (dzień św. Piotra przypada na 29 czerwca); por. ukr.

gw. *petrovy batohy* (Makowiecki 1936), ukr. gw. *петрові батоги*, *petrowyj batyh* (Pastusiak 2007), ukr. gw. *петрів батіг*, ros. gw. *петровъ батогъ*, *петровы батоги* (Annenkov 1878).

Gwarowych nazw roślin należących do sfery *sacrum* jest bardzo dużo (zgromadziłam ich 144, por. wyżej). Głównie są to dawne nazwy odziedziczone, i to takie, które często mają odpowiedniki w innych językach słowiańskich oraz europejskich. Wiąże się to niewątpliwie z głęboko zakorzenioną religijnością, przejawiającą się między innymi tworzeniem przekazywanych z pokolenia na pokolenie legend dotyczących Chrystusa, Matki Bożej i świętych. Przy tym można sądzić, że nadawanie ziołom nazw związanych z imionami postaci biblijnych i świętych „miało zapewne wzmóc ich właściwości lecznicze i służyć jako ich wyróżnik wśród innych gatunków" (Doroszkiewicz 1992: 96). Struktura tych nazw jest powtarzalna, powracają w nich części ciała osób boskich lub świętych, takie jak: *boża rączka*, *paluszki Pana Jezusa*, *włoski Pana Jezusa*, *Matki Boskiej*, *warkocz Maryjny*, *łysina św. Piotra*, elementy ich stroju: *trzewiczek*, *pantofelek*, *pantofelki Matki Boskiej*, przedmioty, jakimi posługuje się dana osoba, jak np. *kądziołka Matki Boskiej*, atrybuty kojarzone w sposób stały z daną osobą: *pas św. Jana*, *batogi*, *bicz św. Jana* lub *Piotra* oraz świat roślin, w tym owoców (sporadycznie też zwierząt), ją otaczający, jak np.: *miętka*, *lenek*, *oset*, *jabłuszka*, *baranki*. Niekiedy nazwy roślin zbudowane są ze składników kategoryzujących i imion osób boskich lub świętych: *ziele św. Jana*, *Antoniego* lub np. *boża trawa* (por. Niebrzegowska-Bartmińska 2010: 255).

Historyczne obsceniczne nazwy roślin nie tworzą dużego zbioru. Udało się zebrać jedynie 14 takich nazw. A oto ich przykłady:

kozia drzyszcz 'parzydło leśne, Aruncus dioicus (Walter) Fernald., syn: Spirea aruncus L.': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *drzyszcz*);

babia dupa 1) 'porostnica wielokształtna, Marchantia polymorpha L.', 2) 'Consiligo, prawdopodobnie miodunka plamista, Pulmonaria officinalis L.' (SPXVI s. v. *dupa*);

księże jajka, *księże jajca* 'gatunek storczyka, który ma okrągłe bulwki': Mączyński 1564, Siennik 1564, poza tym w 1574 (por. SPXVI s. v. *jaje*, *jajko*);

popie jajca (1574), *popie jajka* (Siennik 1568) 'lebiodka pospolita, Origanum vulgare L.' (por. SPXVI s. v. *popi*);

psia jajka 'gatunek storczyka, który ma okrągłe bulwki': Stanko 1472 (por. Sstp s. v. *jajko*);

kozłowe jajka 'Arum maculatum L.' (Sstp s. v. *jajko*);

kurze pizdki 'pierwiosnek lekarski, syn.: pierwiosnka lekarska, Primula veris L., syn.: Primula officinalis (L.) Hill': Siennik 1564 (por. SPXVI s. v. *pizdka*; Sokólska 2003: 199); por. ukr. gw. (ze Słowacji) *kur'ača dupka* (Čižmárová 2008);

babia rzyć 'sierpnica pospolita, Falcaria vulgaris Bernh.': 1437 (Sstp s. v. *rzyć*).

stulikiep, *stulikiepek* 'grzybienie białe, Nymphaea alba L.': nazwy notowane od 1465 roku (Sstp s. v.); mają postać złożeń, gdzie drugi człon *kiep* 'cunnus' (Sstp s. v. *kiep*)[3].

Warto zwrócić uwagę na interesujący, ale zarazem mylący przypadek dwóch nazw kokoryczy pustej:

dupne korzenie 'kokorycz pusta, Corydalis cava (L.) Schweigg. & Körte, syn.: Corydalis tuberosa DC.' (por. Sstp s. v. *korzeń*; Budziszewska 1965);

dupne ziele 'kokorycz pusta, Corydalis cava (L.) Schweigg. & Körte, syn.: Corydalis tuberosa DC.': od 1472 (Stanko) (por. Sstp s. v. *ziele*; Budziszewska 1965).

Otóż wbrew pozorom nazwy te nie mają charakteru obscenicznego. Przymiotnik *dupny* występujący w obu nazwach został użyty w znaczeniu 'pusty', por. *dupniasty* 'wydrążony, pusty, próżny' (Sstp s. v.), ponieważ ten gatunek kokoryczy ma część podziemną w postaci bulwy z wolną przestrzenią w późniejszym stadium rozwoju (por. Symb. I 174). Stąd też jej współczesna nazwa gatunkowa (zarówno łacińska, jak i polska) – kokorycz pusta, Corydalis cava (L.) Schweigg. & Körte. Zestawienia *dupne korzenie* i *dupne ziele* nie utrzymały się w polszczyźnie.

Co znamienne, nazwy tego typu – odnoszące się do konkretnych gatunków roślin – które zostały przytoczone wyżej, nie są obecnie spotykane w gwarach w odniesieniu do tych gatunków. Nie zachowały się tam, a być może do nich nie przeniknęły. Przy tym nawet jeśli w gwarach pojawia się dana nazwa, to dotyczy zwykle zupełnie innej rośliny niż w dawnych wiekach.

Udało mi się zgromadzić 33 gwarowe obsceniczne nazwy roślin. Ich przykłady są następujące:

babia dupa 'poziewnik szorstki, Galeopsis tetrahit L.': Koc, byt, kar; SGP PAN; motywację nazwy niewątpliwie stanowią kłujące włoski, które pokrywają całą roślinę;

kokosza dupa 'jemioła pospolita, Viscum album L.'[4]: olsz; SGP PAN; wydaje się, że nazwa nawiązuje do gęstych i rozgałęzionych pędów rośliny, które układają się w taki sposób, że pokrój całej rośliny jest kulisty, co może budzić skojarzenia z kurą widzianą od tyłu;

koląca dupa 'dzika róża, Rosa canina L.': puław; SGP PAN; nazwę motywują kolce dzikiej róży;

baranie jajka 'kąkol polny, Agrostemma githago L., syn. Lychnis githago (L.) Scop.': n-tar; Kulak 2022; jajowate torebki nasienne kąkolu mogą kojarzyć się z narządami płciowymi barana;

bzducha 'szalej jadowity, Cicuta virosa L.': Majewski SN; Wierzbicka 2009; SSSL Zioła; Bobrowicz; SW; roślina ma nieprzyjemny zapach; nazwa jest derywatem od *bździć* 'puszczać wiatry'; por. czes. *smradlivec* (Rystonová 2007);

3 Wywar z korzenia rośliny pito na Kresach Wschodnich w chorobach macicy, a wywar z kwiatów przy białych upławach (Paluch 1984: 123). Motywacja nazwy jest zatem podyktowana właściwościami leczniczymi gatunku.

4 Wprawdzie SGP PAN nie określa gatunku, jednak wiadomo, że jemioła pospolita jest jedynym występującym w Polsce gatunkiem rodzaju Viscum.

bździoch 'rdest ostrogorzki, Polygonum hydropiper L., syn.: Persicaria hydropiper (L.) Spach.': n-tar; SGRT; Kulak 2022; roślina stosowana przeciwko wzdęciom i to stanowi motywację jej nazwy;

bździuch 'mięta pieprzowa, Mentha piperita L.': zam; SSSL Zioła; mięta jest wiatropędna i stąd jej nazwa;

kozipark, *koziparsk* 'przetacznik bobowniczek, Veronica beccabunga L.': kiel; PZL; Poprzęcki 1990[5]; SWil; Majewski SN; Bobrowicz; SW; Szcześniak 2022; wyrazy *park* i *parsk* oznaczały dawniej 'specyficzny smród kozy lub owcy' (por. SPXVI s. v.). W związku z przykrym zapachem tak nazywano niektóre rośliny, jak np. *kozi parsk* 'gatunek rozchodnika, Sedum cepaea L.' (SPXVI s. v. *parsk*). W wypadku gwarowych nazw *kozipark* i *koziparsk*, odnoszących się do przetacznika bobowniczka, motywacja zapewne jest taka sama i wynika z zapachu rośliny;

stulidupa, *stulidupka* 'tasznik pospolity, Capsella bursa-pastoris (L.) Medik., syn. Thlaspi bursa-pastoris L.': n-tar, ok. Wieliczki; pias, Kuj, Maz; kart. SGP PAN; RZ; Kulak 2022; SSSL; USK; Gustawicz 1882; Majewski SN; SGPKarł V 254; Paluch ZZ; Paluch 1984; Fischer Rośliny; Bobrowicz; Szcześniak 2022; według źródeł gwarowych napar z tasznika zatrzymuje biegunkę, w istocie jednak roślina ma działanie przeciwkrwotoczne i używana jest do regulowania krwawień menstruacyjnych (por. Bańkowski, Serwatka 1972: 98); wydaje się, że to właśnie stanowi motywację jej nazwy;

utrzydupa 'łopian większy, Arctium lappa L., syn.: Lappa maior Gaertn., Lappa officinalis All.': Kasz; S VI 39; kart. SGP PAN; RZ; SSSL Zioła; jest to rubaszna, żartobliwa nazwa wskazująca na zastosowanie praktyczne dużych liści łopianu.

Można zauważyć, że nawet rośliny mające ładne kwiaty, ale jednocześnie odznaczające się jakąś przykrą cechą (jak np. kolce), mogą mieć w gwarach nazwę rubaszną, by nie rzec – ordynarną. Należy zaznaczyć, że nazw tego typu nie jest w gwarach zbyt wiele (por. wyżej). Nawet jeśli się one pojawiają, nieczęsto spotyka się je w drukowanych źródłach gwarowych. Obsceniczne gwarowe nazwy roślin zwykle występują na dość ograniczonych obszarach i najczęściej nie mają odpowiedników semantycznych w innych językach.

Najbardziej interesujące, a zarazem nawet zaskakujące, jest to, że niekiedy te same gatunki roślin mają w gwarach zarówno nazwy ze sfery *sacrum*, jak i obsceniczne. Co więcej, to te same cechy roślin są podstawą motywacyjną obu typów nazw danego gatunku roślin. Innymi słowy, te same cechy roślin są kojarzone w tych nazwach bądź z *sacrum*, bądź z *obscenum*. Niżej podano stosowne przykłady.

Przyjrzymy się niektórym nazwom gwarowym drżączki średniej, Briza media L. Motywację semantyczną wszystkich przedstawionych niżej jej nazw, zarówno tych ze sfery *sacrum*, jak i tych obscenicznych, stanowią delikatne wiechy rośliny z cienkimi gałązkami, na których wyrastają małe sercowate lub jajowate płaskie kłoski, poruszające się na wietrze.

5 U Witolda Poprzęckiego (1990) chyba błędnie: *koziparak*.

Gwarowe nazwy drżączki średniej ze sfery *sacrum* są następujące:

Matki Boskiej łezki (szyk zmienny): n-sąd, opat, hrub; Budziszewska 1993; Pelcowa SGL V 275; SSSL Zioła; Borowicz;

łzy Matki Boskiej (szyk zmienny): n-tar, rad, sand, lub, n-tom, łuk, zam, włod, ok. Krasnegostawu i Szczebrzeszyna, Kuj, Wp; MSGP; kart. SGP PAN; SSSL; Pelcowa NR; Pelcowa SGL V 282-283, 291; Kulak 2022; PZL; SGPKarł III 88; SSSL Zioła; Borowicz; Szulczewski 1932; Szcześniak 2022; Paluch 1984;

ślozki Matki Boskiej (szyk zmienny): ok. Chełma i Włodawy; Pelcowa SGL V 447; SSSL Zioła.

Wymienione gwarowe nazwy drżączki średniej mają szereg odpowiedników w gwarach słowiańskich, por.:

czes. gw. *slzičky Panny Marie* (Kosík 1941), czes. gw. *slzy Panny Marie* (Machek 1954), ros. gw. *Богородицыны слёзы* (Kołosowa 2009), słoweń. *solzice Marijine* (Barlè 1937); por. też lit. *Marijõs ãšaros* (Marzell 2000 I szp. 671).

Nazwy te mogą być kalkami takich historycznych i gwarowych nazw niemieckich, jak np.:

niem. gw. *Muttergottesträne*n (Karyntia 1853; Styria 1930), *Marientränen* i in. (Marzell 2000 I szp. 671);

serduszka Matki Boskiej: lub, ok. Szczebrzeszyna i Zamościa; Pelcowa NR; Pelcowa SGL V 412; SSSL Zioła; Borowicz; Szcześniak 2022; co ciekawe, odpowiedniki tej nazwy znajdujemy w języku niemieckim, por. niem. gw. *Marienherzln* i *Mutterherzln* (Marzell 2000 I szp. 671–672);

boska rosa: siem; kart. SGP PAN.

Obsceniczne nazwy gwarowe drżączki średniej są natomiast takie:

kocie jajeczka: opocz; SGP PAN;

księże jajka: n-tar; SGRT; SGP PAN; SSSL Zioła;

bycze jajuszka: Szczytno; SGOWM III 62; SGP PAN;

trzęsidupki: hrub; Pelcowa SGL V 473; SSSL Zioła; por. słow. gw. *trasorítka* (Buffa 1972).

Innym przykładem na krańcowo różne skojarzenia wywołane tą samą cechą rośliny są nazwy pierwiosnka lekarskiego, syn. pierwiosnki lekarskiej, Primula veris L., syn. Primula officinalis (L.) Hill, gdzie motywację semantyczną wszystkich zaprezentowanych niżej nazw tego gatunku botanicznego, zarówno tych ze sfery *sacrum*, jak i tych obscenicznych, stanowią

żółte kwiaty rośliny – o długich rurkach korony zakończonych rozszerzonymi kielichami – tworzące nieco zwisające kwiatostany w formie jednostronnych baldaszków.

Przykłady gwarowych nazw pierwiosnka lekarskiego ze sfery *sacrum*:

klucze św. Piotra: ok. Poznania, Wp, Lit; kart. SGP PAN; SSSL; USK; Paluch ZZ; Majewski SN; Bobrowicz;

kluczyki św. Piotra: n-tar; hrub, zam, Kuj; PZZ; Pelcowa NR; Pelcowa SGL V 206; Kulak 2022; Wierzbicka 2009; SSSL Kwiaty; Szcześniak 2022;

Piotrowe klucze: n-tar [Orawa]; Kąś SGO.

Odpowiedniki znaczeniowe (a nawet formalne) tych nazw są licznie poświadczone w gwarach słowiańskich, jak np.:

czes. gw. *petrklíč*, czes. gw. *Petrův klíč* (Machek 1954; Kosík 1941), czes. *petroklíček*, *klíč svatého Petra* (Rystonová 2007), czes. gw. *Petrové klíče* (Hladká 2000), słow. gw. *Petrov kľuč*, *petrkľuč* (Buffa 1972), łuż. gw. *kluče pětr zołty* (Annenkov 1878; Kolosova 2009), ukr. gw. (ze Słowacji) *petrovi kl'uči* (Čižmárová 2008), brus. gw. *Святога Пятра ключыкі* (Kolosova 2009), por. też brus. gw. *ключики святого Пётра і Паўла* (Annenkov 1878; Kolosova 2009) i brus. gw. *świätaho Pietrà i Paŭła klùczyki* (Pastusiak 2007).

Wszystkie wymienione nazwy są wtórne, i to niejako podwójnie: po pierwsze, ze względu na swoją metaforyczność (skojarzenie kształtu kwiatostanu z pękiem kluczy), po drugie, przez odwołanie się do chrześcijańskiej tradycji związanej ze św. Piotrem, ponieważ słowa Chrystusa skierowane do niego (Mt. 16,19): „I tobie dam klucze królestwa niebieskiego" stały się podstawą popularnego wyobrażenia św. Piotra jako klucznika i odźwiernego u bram niebios (Kopaliński 1988 s. v. *klucz*); por. też średniowieczne nazwy łacińskie pierwiosnka, mianowicie:

clavis sancti Petri (łac. *clāvis* 'klucz'), *herba sancti Petri*, *herba Petri* (Symb. I 265; SŁŚ s. v. *clavis*, *herba*; Marzell 2000 III szp. 1053), por. także niem. *Peters Schlüssel* (1500), S. *Peters Schlüssel* (1532) i in. (Marzell 2000 III szp. 1057); por. też Waniakowa (2012: 157).

Wymienione nazwy słowiańskie są najprawdopodobniej kalkami dawnych nazw łacińskich lub niemieckich. Warto przy tym zauważyć, że powyższe polskie gwarowe nazwy pierwiosnka nie są notowane w zielnikach (np. u Jana Krzysztofa Kluka (Kluk 1786–1788) znajdujemy jedynie nazwę *pierwiosnka kluczyki*) ani w słownikach języka polskiego (np. SP XVI s. v. *klucz*, *kluczyk* nie notuje znaczeń botanicznych), co nie znaczy, że nazwy te (lub zbliżone) jednak nie funkcjonowały w dawnej polszczyźnie. Prawdopodobniejsze mimo wszystko się wydaje, że wyżej przytoczone polskie nazwy gwarowe to stosunkowo nowe kalki z języków ościennych, gdzie są licznie poświadczone. Przy tym należy podkreślić, że geneza tych nazw sięga średniowiecza i że nie są to nazwy autentycznie gwarowe.

Warto też dodać, że nazw pierwiosnka lekarskiego ze sfery *sacrum* (związanych np. z Matką Bożą, Jezusem, św. Janem) jest wyjątkowo dużo, jak np.: *klucze Matki Boskiej*, *kluczyki św. Jana*, *kluczyki niebiańskie*, *kluczyki niebieskie*, *Panajezuskowe paluszki*, *Pantofelki Matki Boskiej*, *boża rączka*. Nie zostały one tu omówione, ponieważ nie wnoszą niczego nowego do stanu rzeczy.

A oto obsceniczne nazwy gwarowe pierwiosnka lekarskiego:

kozie drzysty: SSSL Kwiaty;

kozi drzystek: SSSL Kwiaty; por. ukr. gw. (ze Słowacji) *kuž'ы dristkы* (Čižmárová 2008);

kozie pyrtki (sg. *kozi pyrtek*): n-tar; Kąś IL; SSSL Kwiaty.

Zmierzając do konkluzji, należy stwierdzić, że współistnienie w gwarach nazw roślin ze sfery *sacrum* i nazw obscenicznych ma kilka przyczyn. Jedną z nich jest niewątpliwie obecność w gwarach historycznych nazw roślin oraz nazw autentycznie gwarowych. Ważnym powodem współistnienia obu tych rodzajów nazw są z jednej strony zakorzenione w społeczeństwie tradycje religijne, z drugiej zaś – realia życia wiejskiego oraz prostolinijność i rubaszność ludzi żyjących na wsi. Te same cechy roślin mogą wywoływać wszak diametralnie różne skojarzenia, wypływające z różnorodnych doświadczeń ludzi, ich zróżnicowanej osobowości, różnego sposobu postrzegania świata oraz otaczających realiów. Taką sytuację można odnieść zarówno do powstawania nazw roślin w historii, jak i nazw gwarowych.

Obscenicznych nazw roślin nie jest w gwarach zbyt wiele (zebrałam 33 nazwy). Nie są notowane w zielnikach ani w słownikach języka polskiego. Najczęściej są nowszymi wytworami użytkowników gwar, a zatem należą do nazw autentycznie gwarowych. Zwykle nie mają odpowiedników semantycznych w innych językach. Dużo większa liczba gwarowych nazw roślin należy do sfery *sacrum* (zebrałam 144 nazwy). Głównie są to dawne nazwy odziedziczone, i to takie, które często mają odpowiedniki w innych językach słowiańskich oraz europejskich. W gwarach polskich i słowiańskich są to przeważnie dawne kalki nazw obcych, najczęściej przedlinneuszowskich nazw łacińskich i nazw niemieckich.

Na koniec warto zaznaczyć, że gwarowe nazwy roślin są doskonałymi świadectwami zróżnicowanych sposobów postrzegania świata przez człowieka. Ponadto stanowią odzwierciedlenie różnorodnych wpływów kulturowych w historii na społeczności wiejskie, a obecność elementów *sacrum* i *obscenum* w polskich gwarowych nazwach roślin świadczy o wyraźnej dwubiegunowości skojarzeń kulturowych w mechanizmach nominacyjnych roślin, także w kontekście historycznym. Opozycja ta jest również rezultatem zróżnicowanej genezy tychże nazw, mimo że ich podstawą motywacyjną zawsze są szeroko pojęte cechy roślin postrzegane przez człowieka.

Bibliografia

Annenkov N.I. 1878: *Botaničeskij slovar'* […], Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg.

Bańkowski C., Serwatka J. 1972: *O chwastach i ich zastosowaniu*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.

Barlè J. 1937: *Prinosi slovenskim nazivima bilja*, cz. 2, „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena", knjiga XXXI/1, s. 49–172.

Bielak A. 2009: *Analiza etymologiczna polskich nazw wybranych ziół jako podstawa rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta (red.), *Stereotypy w języku i w kulturze*, Polihymnia, Lublin, s. 157–171.

Bobrowicz: G. Bobrowicz, *Słownik Polskiego Języka Przyrodniczego*[6] (online: http://bobrowicz.eu/pl/slownik-przyrodniczy/, dostęp: 27 listopada 2023).

Budziszewska W. 1965: *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Monografie Slawistyczne Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Budziszewska W. 1993: *Z góralskich nazw roślin (na tle porównawczym)*, [w:] B. Kuźnicka (red.), *Historia leków naturalnych*, t. 4: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 87–97.

Buffa F. 1972: *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*, Vydateľstvo Slovenskej akademie vied, Bratislava.

Čižmárová M. 2008: *Nominačné modely v botanickom názvosloví*, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov.

Dębowiak P., Waniakowa J. 2019: *Semantic motivation of plant names as part of their etymology*, [w:] A. Villalva, G. Williams (red.), *The landscape of lexicography*, Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, Literaturas e Culturas da Universidade de Aveiro, Lisboa–Aveiro, s. 173–200.

Dixon I. 2011: *Arcydzięgiel – arcyroślina*, [w:] K. Stępińska, K. Szcześniak (red.), *Rośliny w języku i kulturze*, Wydawnictwo „Mer", Gdańsk, s. 23–33.

Doroszkiewicz M. 1992: *Antroponimy w rosyjskiej i polskiej botanicznej terminologii gwarowej*, „Slavica Wratislaviensia" LXXI, s. 89–97.

Falimirz S. 1534: *O ziołach i mocy jich*, F. Ungler, Kraków.

FF: *Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukraińskim*, red. F. Czyżewski, D. Urban, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.

Fischer Rośliny: M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki, *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2016.

Guldenius P. 1641: *Onomasticum trilingue latino-germano-polonicum*, W. Segebade, Królewiec.

Gustawicz B. 1882: *Podania, przesądy, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*, cz. 2: *Rośliny*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowéj" VI, Kraków, s. 201–321.

Hladká Z. 2000: *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*, Masarykova univerzita v Brně, Brno.

kart. SGP PAN: kartoteka *Słownika gwar polskich*, oprac. przez Pracownię Dialektologii Polskiej (dawniej: Zakład Dialektologii Polskiej) Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Kąś IL: J. Kąś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1–12, Bukowiańskie Centrum Kultury „Dom Ludowy", Astraia, Małopolskie Centrum Kultury „Sokół", Bukowina Tatrzańska–Kraków–Nowy Sącz 2015–2019.

Kąś SGO: J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2003.

Kiselevskij A.I. 1967: *Latino-russko-belorusskij botaničeskij slovar'*, Izdatel'stvo „Nauka i Technika", Minsk.

Kluk 1786–1788: J.K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny* […], t. 1–3, w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum, Warszawa 1786–1788.

Knapiusz TPLG 1621–1632: G. Knapiusz, *Thesaurus polono-latino-graecus* […], t. 1–3, F. Caesario, Cracoviae 1621–1632.

Kolosova V.B. 2009: *Leksika i simbolika slavânskoj narodnoj botaniki. Etnolingvističeskij aspekt*, Izdatel'stvo „Indrik", Moskva.

Kopaliński W. 1988: *Słownik mitów i tradycji kultury*, wyd. 3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Kosík V. 1941: *Slovník lidových názvů rostlin*, Školní nakladelství pro Čechy a Moravu, Praha.

Köhler P. 1993: *Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego*, [w:] B. Kuźnicka (red.), *Historia leków naturalnych*, t. 4: *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*, Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 61–85.

Kulak I. 2022: *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin (na przykładzie leksyki górali rabczańskich)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Kurek H. 2004: *Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin*, [w:] H. Kurek, J. Labocha (red.), *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas", Kraków, s. 129–156.

6 Pisownia tytułu według zapisu na stronie internetowej.

Kuźnicka B., Dziak M. 1977: *Zioła i ich stosowanie. Historia i współczesność*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.

Lakoff G., Johnson M. 1988: *Metafory w naszym życiu*, przeł. T.P. Krzeszowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Machek V. 1954: *Česká a slovenská jména rostlin*, Nakladelství Československé akademie věd, Praha.

Majewski SN: E. Majewski, *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* […], t. 1–2, nakładem Prenumeratorów i Autora, Skład główny w księgarni Teodora Paprockiego i S-ki, Warszawa 1889–1898.

Makowiecki S. 1936: *Słownik botaniczny łacińsko-małoruski*, nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków.

Marcin z Urzędowa 1595: *Herbarz polski* […], Drukarnia Łazarzowa, Kraków.

Marzell H. 2000: *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, t. 1–5, Lizenzausgabe Parkland Verlag, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943–1958, Köln.

Mączyński J. 1564: *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnantum* […], Typographus Ioannes Daubmannus, Regiomonti Borussiae [Konigsberg].

Mikołajczyk K., Wierzbicki A. 1987: *Zioła*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

MSGP: *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Lexis, Kraków 2009.

Niebrzegowska-Bartmińska S. 2010: *Sakronimy w polskim ludowym obrazie ziół*, [w:] H. Pelcowa (red.), *W świecie nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosylowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 277–290.

Paluch A. 1984: *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Paluch ZZ: A. Paluch, *Zerwij ziele z dziewięciu miedz. Ziołolecznictwo ludowe w Polsce w XIX i na początku XX wieku*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1989.

Pastusiak K. 2007: *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

Pelcowa NR: H. Pelcowa, *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 16: *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001, s. 99–116.

Pelcowa SGL V: H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 5: *Świat roślin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.

Poprzęcki W. 1990: *Ziołolecznictwo*, Wydawnictwo „Spar", Warszawa.

PZL: E. Kuźniewski, J. Augustyn-Puziewicz, *Przewodnik ziołolecznictwa ludowego*, wyd. 2 uzup., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław 1986.

PZZ: J. Kwaśniewska, J. Skulimowski, H. Tumiłowicz, *Poradnik zbieracza ziół*, Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego, Warszawa 1956.

Rystonová I. 2007: *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Academia, Praha.

RZ: H. Grochola-Szczepanek, *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków 2002.

S: B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1967–1976.

Senderski M.E. 2017: *Prawie wszystko o ziołach i ziołolecznictwie*, wyd. 3 popr., Wydawnictwo Mateusz E. Senderski, Podkowa Leśna.

SGOWM: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, red. Z. Stamirowska (t. 1–3), H. Perzowa (t. 3–5), D. Kołodziejczykowa (t. 4–6), K. Sobolewska (t. 6–9), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987–1991 (t. 1–2), Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa–Kraków 1993–2023 (t. 3–9).

SGPKarł: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków 1900–1911.

SGP PAN: *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (*Źródła*, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–10), R. Kucharzyk (t. 9, z. 2–t. 10), t. 1–3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991; t. 4–10, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1992–2023.

SGRT: Z. Radwańska-Paryska, *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza*, Tatrzański Park Narodowy, Zakopane 1992.

Siennik M. 1564: *Lekarstwa doświadczone* […], Ł. Andrysowicz, Kraków.

Siennik M. 1568: *Herbarz, to iest zioł tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie* […], M. Szarffenberger, Kraków.

Simonović BR: D. Simonović, *Botanički rečnik. Imena biljaka* […], Srpska akademija nauka, Beograd 1959.

SŁŚ: *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. Mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, red. M. Plezia, K. Weyssenhoff-Brożkowa, M. Rzepiela, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków–Warszawa 1953 i n.

Sokólska U. 2003: *Zestawienia w funkcji XVII-wiecznych nazw botanicznych*, „Białostockie Archiwum Językowe", nr 3, s. 177–213.

SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa (t. 1–34), K. Mrowcewicz (t. 35–39), t. 1–22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994, t. 23–39, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1995–2021.

Spólnik A. 1990: *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, „Prace Komisji Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Krakowie", nr 58, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław etc.

SSSL: *Indeks do Słownika stereotypów i symboli ludowych*, t. 2: *Rośliny* (nieopublikowany wydruk udostępniony mi uprzejmie przez prof. Annę Tyrpę za zgodą prof. Jerzego Bartmińskiego).

SSSL Kwiaty: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, t. 2: *Rośliny*, cz. 3: *Kwiaty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019.

SSSL Zioła: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, t. 2: *Rośliny*, cz. 4: *Zioła*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019.

Sstp: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1987, t. 10–11, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1988–2002.

Stanko J. 1472: *Antibolomenum Benedicti Parthi* [rękopis przechowywany w Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej, nr Ms 225].

SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1900–1927.

SWil: *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, wyd. staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861.

Symb.: J. Rostafiński, *Symbola ad historiam naturalem medii aevi* […], t. 1–2, Sumptibus Universitatis Cracoviae MCM [1900].

Syrenius S. 1613: *Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią* […], w drukarni Bazylego Skalskiego, Cracoviae.

SZ: E. Szot-Radziszewska, *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Trio, Warszawa 2005.

Szcześniak K. 2022: *Świat zamów światem roślin na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

Szulczewski J.W. 1932: *Rośliny w mianownictwie, przesądach i lecznictwie ludu wielkopolskiego*, „Lud" XXXI, s. 93–100.

Šugar HBI: I. Šugar, *Hrvatski biljni imenoslov. Nomenclator botanicus croaticus*, Matica Hrvatska, Zagreb MMVIII [2008].

USK: *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, red. C. Robotycki, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995.

Vajs N. 2003: *Hrvatska povijesna fitonimija*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

Waniakowa J. 2012: *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Waniakowa J. 2016: *Niedosłowność w nazwach roślin*, [w:] M. Odelski, A. Knapik, P. Chruszczewski, W. Chłopicki (red.), *Niedosłowność w języku*, seria: „Język a komunikacja", t. 37, Tertium, Kraków, s. 413–425.

Waniakowa J. 2017: *Nazwiska w nazwach roślin*, „Onomastica" LXI, nr 2, s. 401–412.

Waniakowa J., Czesak A. 2004: *O ludowych nazwach roślin na Orawie*, „Język Polski" LXXXIV, z. 2, s. 114–121.

Wierzbicka A. 2009: *Świat człowieka odzwierciedlony w fitonimach*, [w:] I. Generowicz, E. Kaczmarska, I.M. Doliński (red.), *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym*, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 415–425.

WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki (online: wsjp.pl, dostęp: 15 września 2024).

ZDK: *Zielnik dla każdego, czyli opis ziół wykorzystywanych w leczeniu domowym wraz z praktycznym zastosowaniem (napary, wywary i wyciągi zdrowotne)*, zebrali i oprac. J. Rogala, R. Maciej, Baobab, Ożarów Mazowiecki, 2009.

Summary

Sacrum and *obscenum* in Polish dialectal plant names

Keywords: dialectal plant names, *sacrum*, *obscenum*, semantic motivation, metaphoric plant names.

The aim of the article is to demonstrate that the presence of the elements of sacrum and obscenum in Polish dialectal plant names indicates a clear bipolarity of cultural associations in the mechanisms of plant nomination. This opposition is also evidence of the diverse origins of these names, despite the fact that their motivational basis is always broadly understood plant features perceived by humans. The author provides numerous examples of metaphorical plant names in which sacrum or obscenum are present, and sometimes even coexist, appearing in the names of the same species and referring to the same feature of it. She examines the reasons for this situation, the most important of which are, on the one hand, religious traditions rooted in society, and on the other – the realities of rural life and the straightforwardness and bawdiness of people living in the countryside. After analysis (taking into account semantically parallel foreign names), she comes to the conclusion that figurative names of plants from the sphere of sacrum are old and mostly inherited, while names from the sphere of obscenum are newer products of dialect users. She also states that dialectal plant names are excellent evidence of the diverse ways in which humans perceive the world. They also reflect the diverse cultural influences on rural communities throughout history.